

ringsproces van deze kerk hebben gespeeld. In 2006 werd de lezing verzorgd door twee broers een stedenbouwkundige en een econometrist, die beiden gepokt en gemazeld zijn in Het Apostolisch Genootschap. Ze onderkennen twee aspecten of dimensies voor het maatschappelijke toekomstscenario die zij de omgang met verschillen en het hande-lingperspectief noemen. De samenleving wordt almaar bonter, en het is beter om die ontwikkeling te accepteren en er op in te spelen dan om daar defensief op te reageren. Kijk en luister naar de verschillen en doe er je voordeel mee. Wanneer we ook nog over tien jaar in een leefbare wereld willen wonen, werken en bidden dan is het zaak daar nu al aan te beginnen. Dat kan alleen goed gaan wanneer we scherper zien en luisteren en vervolgens stappen nemen in de gewenste richting.

Hoogerwerfs centrale thema is eigenlijk ook het thema van de gebroeders Leeftang: hoe de Apostolische kerk (en de wereld) een zodanig gezicht te geven dat het een aan-trekkelijke plek is om te verkeren. De Leeftangs zien de toekomst van hun kerk met ver-trouwen tegemoet wanneer aan lange termijn planning wordt gedaan zonder dat vandaag wordt overgeslagen. Mensen moeten 'in de wereld' op weg gaan waarbij 'intense religieuze beleving' en de (kerkelijke) 'gemeenschap als leerplaats' dat pad kunnen verlichten. Toch lijkt me dat niet zo'n eenvoudige opgave. Immers Het Apostolisch Genootschap afficheert zich volgens de auteurs nadrukkelijk als een vrijzinnige kerk. En we weten ondertussen dat meer dan de orthodoxe kerkgenootschappen de vrijzinnige of liberale er niet in slagen om hun kinderen in de kerk te houden dan wel nieuwe leden te rekruteren. Waarneming leert ons dat ook het vasthouden van de oudere jeugd een groot probleem voor Het Apostolisch Genootschap vormt. Hun oplossing zal dan ook niet zonder meer werken, en zal veel kennis en inzet vragen. Dat betekent niet dat het niet moet worden geprobeerd. Als we de toekomst vandaag niet dromen, hoe zal dan 'het ritselen van een nieuwe dag' ooit kunnen worden gehoord?

Durk Hak (als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen en de Seniorenacademie, beide te Groningen)

Velde, Mees te, en Hans Werkman (red.). 2007. *Vrijgemaakte Vreemdelingen. Visies uit de vroege jaren van het gereformeerd-vrijgemaakte leven (1944-1960) op kerk, staat, maatschappij, cultuur, gezin*. Barneveld: Uitgeverij de Vuurbaak. 210 blz. ISBN 978-90-5560-351-0. € 17,90.

Voor wie een vreemdeling in het Jeruzalem van de gereformeerden is: de GKV zijn in 1944 ontstaan door een conflict dat vanaf 1942 speelde in de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Het conflict ging over de betekenis van doop en het daarmee verbonden genadeverbond: was de doop het hele leven lang geldig of gold die alleen zolang de dopen gelovig bleven? Op een bepaald moment kwam daar ook nog de aard van het gezag van de synode bij: Mag de 'meerdere vergadering', *i.c.* de synode, wel ingrijpen door

besluiten die door de ‘mindere vergadering’ zijn genomen te schorsen? Waar sommige gereformeerden diep in het verzet zaten, voerden weer anderen een geestelijke strijd ‘op leven en dood’. Medio 1944 werd Schilder ontslagen als hoogleraar en uit het predikantsambt ontzet. Lang niet iedereen kon zich in deze beslissing vinden, en met de *Acte van vrijmaking of wederkeer* was er sprake van een scheuring: 90.000 vertrokken uit de GKN. Ze bleven zich GKN noemen, maar buitenstaanders voegden er ‘onderhoudende Artikel 31’ of kortweg ‘art. 31’ aan toe; terwijl de oude GKN de toevoeging ‘synodaal’ kreeg. Allengs werd het toevoegsel *art 31* vervangen door *vrijgemaakt*.

De vrijgemaakten beschouwden zich als de gereformeerden *par excellence*, en ze tooiden zich dan ook met het predicaat gereformeerd zonder de toevoeging vrijgemaakt. Ze hingen de zogenoemde antithese aan: de ware kerk tegenover de valse. Zelf vonden ze zichzelf uiteraard de enig ware kerk. – In mijn schooltijd wisten vrijgemaakte medescholieren heel zeker dat mocht Jezus op aarde terug keren en Nederland aan doen, hij zich vanzelfsprekend bij hun kerk zou vervoegen. – Indachtig het Kuyperiaanse adagium ‘soevereiniteit in eigen kring’, werden in hoog tempo ‘eigen’ organisaties op alle terreinen des levens gevormd. Behalve de gebruikelijke parakerkelijke instituties als jeugdverenigingen, mannen- en vrouwenverenigingen, zangkoren, enz. werden ook eigen ‘gereformeerde’ scholen en ‘gereformeerde’ hulp- en zorginstellingen opgericht. De vrijgemaakten richtten zelfs een eigen politieke partij en een eigen krant op.

In *Vrijgemaakte Vreemdelingen* zijn de voordrachten van een symposium aan de (vrijgemaakte) Gereformeerde Theologische Universiteit in Kampen in 2005 opgenomen. En laat ik maar met de deur in huis vallen: zelden heb ik zo’n inzichtelijk en weinig verhullend portret over de founding years en de verder ontwikkeling van een kerkgenootschap gelezen; dat bovendien ook nog grotendeels door vrijgemaakten zelf is geschreven.

De volgorde waarin de opstellen worden gepresenteerd is me niet altijd duidelijk geworden, maar dat doet aan de inhoud niets af. De bundel bevat, zoals de ondertitel ook al aangeeft dertien opstellen over een breed ‘gereformeerd’ spectrum. Hij bevat bijdragen met vergelijkingen tussen de leidlieden Schilder en Jongeling, naast een lokaal conflict in Rotterdam (Kralingen), over (vrijgemaakte) kunst en cultuur, en uiteraard het vrijgemaakte geloof en de standpunten ten aanzien van de samenleving. De schrijver van een van de opstellen maakt aannemelijk dat voor de vrijgemaakten de ‘lange negentiende eeuw’ tot de jaren zestig van de vorige eeuw heeft geduurd. Ze maken alle duidelijk dat de vrijgemaakten allengs niet alleen een geïsoleerde positie in de Nederlandse samenleving gingen innemen, maar dat ze zeker in de beginjaren bijzonder fundamentalistisch en legalistisch begonnen te denken en te handelen. Zo keerden ze zich tegen de naoorlogse verzorgingstaat; niet de elementen ervan werden bekritiseerd, maar de basis of fundamenten. Theologisch begonnen ze er sterke eindtijdgedachten op na te houden. Wat weer gemakkelijk valt te begrijpen uit de positie die ze in hun eigen ogen innamen: ze leefden immers in benauwende tijden. Hiermee hield ook verband de versterking van de vrijgemaakte, eigen persoonlijkheid; die werd er een van hete hoofden en koude harten, anders gezegd van legalistisch kerkrechtelijk denken.

Dat het onderzoek nu wordt gepresenteerd kan het gemakkelijkst worden begrepen in

het kader van wat ik eerder² als ‘het verval van het narcisme van de kleine verschillen heb aangeduid’. Tijdens het lezen van de bundel werd ik me dan ook eens te meer bewust van het mechanisme van het narcisme van die kleine verschillen. Hoewel hij niet de eerste was die de werking ervan waarnam, heeft het door Freud wel bredere ingang gevonden. Door kleine onderlinge verschillen te benadrukken proberen mensen die veel meer overeenkomst met elkaar hebben dan dat ze van elkaar verschillen een eigen identiteit te ontwikkelen. Het leidt tot conflicten die de groepscohesie doet versterken en uiteindelijk ook de eigen identiteit. De publicatie is niet alleen moedig maar voor allen die zich ‘met god in Nederland’ bezig houden een must om te lezen. Kennisname van de inhoud verschaft niet alleen informatie over hoe het eertijds was, maar het geeft bovenal ook inzicht in de ‘crisis’ die de GKV nu doormaken. Een belangrijke bundel dus.

Durk Hak (als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen en de Seniorenacademie, beide te Groningen)

Rodney Stark, edited by Reid L. Neilson. *The Rise of Mormonism*, New York etc.: Columbia University Press, 2005. xi + 173 pp. ISBN: 023113634X, US\$ 41.50 (hardcover, amazon.com).

Rodney Stark heeft meer dan een dozijn boeken gepubliceerd en is een belangrijk theoreticus van de rationale keuze-benadering in de godsdienstsociologie. Zijn voorspelling dat het mormonisme de eerste nieuwe wereldreligie zal zijn sinds de Islam, alsmede zijn futuristische projecties van mormoonse ledengroei, zijn opgepikt door de hoogste leiders van de kerk. De anthologie *The Rise of Mormonism* – uitstekend geredigeerd door Reid L. Neilson, die ook een verhelderende Introduction schreef – bevat zeven essays van Stark over de Latter-day Saints (LDS) en maakt duidelijk waarom deze kerk zijn favoriete casus is geworden.

Stark heeft zelf geen empirisch onderzoek verricht naar mormonen, maar is goed bekend met de relevante (Amerikaanse) sociologische literatuur. Hij verwijst echter nooit naar empirische antropologische dieptestudies van de LDS kerk in Latijns Amerika of zelfs in de VS. Belangrijke historische studies van Shipps en Bushman worden evenmin genoemd. Mede hierdoor heeft Stark een tamelijk onkritische kijk op de kerk, omdat hij het kerkdiscours (over doctrine, leiderschap, vrijwilligerswerk, e.d.) klakkeloos overneemt. Starks analyses van de mormoonse kerk zijn fascinerend, maar blijven vaak aan de op-pervlakte.

Ondanks mijn kritiekpunten beveel ik dit boek van harte aan bij iedereen die geïnteresseerd is in originele sociaalwetenschappelijke analyses. *The Rise of Mormonism* is een

² Durk Hak, *De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, en het verval van het narcisme van de kleine verschillen*, op het Symposium Religie: vloeibaar en VAST, Tilburg 11 mei 2007.